

ทวิมุขของพระนคร (?) :
บทวิจารณ์หนังสือ **Edwards, Penny.**
Cambodge: The Cultivation of
a Nation, 1860-1945.

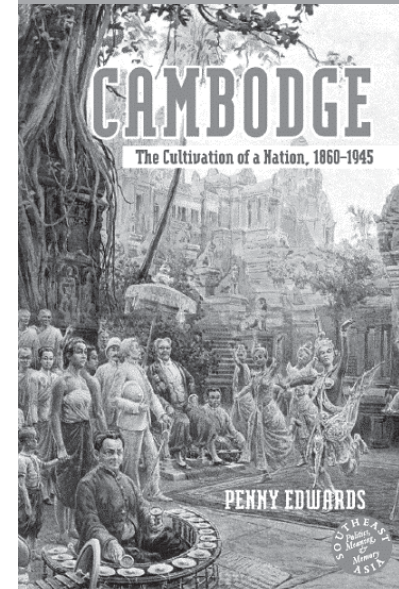
Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007.
349 pages. ISBN 978-0-8248-2923-0

ธิบตี บัวคำศรี¹
Thibodi Buakamsri

Cambodge เป็นหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิด (History of Ideas) ว่าด้วยชาตินิยมทางวัฒนธรรม (Cultural Nationalism) เขียนโดย เพนนี เอดเวิร์ดส์ (Penny Edwards) ซึ่งปัจจุบันสอนอยู่ที่มหาวิทยาลัยแคลิฟอร์เนีย, เบิร์กลีย์ หนังสือเล่มนี้เดิมที่เป็นวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิตของเธอที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยโมนาช ออสเตรเลีย ใน ค.ศ. 1999 (Edwards, 1999) ก่อนที่เอดเวิร์ดส์จะเรียบเรียงใหม่เพื่อจัดพิมพ์ โดยพิมพ์เป็นฉบับปกแข็งใน ค.ศ. 2007 โดยสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยฮาวายอิ ตามมาด้วยฉบับปกอ่อนที่จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์มในปีเดียวกัน

Cambodge เป็นหนังสือที่ได้รับเสียงวิจารณ์ในทางบวกและคำชื่นชมมากมายและได้รับรางวัลแฮร์รี เจ เบนดา (The Harry J. Benda Prize) จากสมาคมเอเชียศึกษา (The Association for Asian Studies) ใน ค.ศ. 2009 (ดูรายละเอียดใน <http://www.uhpress.hawaii.edu/shopcore/978-0-8248-3346-6/>)

¹ นักวิจัยอิสระ

ภาพ :
Edwards, Penny. *Cambodge: The Cultivation of a Nation, 1860-1945.*
Honolulu: University of Hawai'i Press, 2007.

ขณะที่ตัวของเอ็ดเวิร์ดสเองก็ถูกกล่าวขวัญว่า เป็นหนึ่งในนักวิชาการรุ่นใหม่แถวหน้าด้านเขมรศึกษา (Stuart-Fox, 2008: 33., Peleggi, 2008: 448.)

ควรกล่าวด้วยว่า ปัจจัยหนึ่งของการที่หนังสือเล่มนี้เป็นที่กล่าวขานกันอย่างชื่นชมก็เพราะประเด็นของการศึกษาอยู่ระหว่างช่วงเวลาที่ฝรั่งเศสเข้ามาให้อารักขากัมพูชาใน ค.ศ. 1863 กับการ ยุติลงของสงครามโลกครั้งที่สองใน ค.ศ. 1945 อันเป็นช่วงเวลาที่ถูกละเลยไปในการศึกษาก่อนหน้านี้ซึ่งวงเวียนและหมกมุ่นอยู่กับประเด็นในสองยุคสมัย คือ สมัยพระนครและสมัยกัมพูชาประชาธิปไตย (ดูตัวอย่างของทัศนะอย่างนี้ใน Peleggi, 2008: 487-448. และ <http://www.uhpress.hawaii.edu/shopcore/978-0-8248-3346-6/>) ที่สำคัญกว่า คือ รางวัลและการได้รับความชื่นชมนั้นมาจากการทำงานหนักในการค้นคว้าเอกสารทั้งที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์และที่ตีพิมพ์แล้วในหอจดหมายเหตุและห้องสมุดในหลายประเทศเพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลหลักฐานสนับสนุนข้อเสนอ และข้อที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นคือ การเสนอข้อถกเถียงทางวิชาการเกี่ยวแก่การเกิดและเติบโตขึ้นของชาติกัมพูชา

เมื่อกล่าวถึงชาติและชาตินิยมในกัมพูชา เอ็ดเวิร์ดสเห็นว่า นักวิชาการเขมรศึกษาเกือบจะทั้งหมดหันกลับไปมองในทศวรรษที่ 1930 และ 1940 แล้วเสนอว่า ชาตินิยมในกัมพูชาเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างฉับพลันทันทีโดยอิงกับปรากฏการณ์ 2 อย่างคือ การออกหนังสือพิมพ์นครวัต (Nagaravatta) ใน ค.ศ. 1936 และ สงครามร่ม (umbrella war) ซึ่งเป็นการชุมนุมประท้วงฝรั่งเศสใน ค.ศ. 1942

เอ็ดเวิร์ดสเห็นว่า ข้อเสนอแบบนี้เป็นการมองเฉพาะปรากฏการณ์ในทางการเมือง เธอเสนอว่าควรจะเปลี่ยนจุดสนใจต่อประเด็นปัญหาเรื่องความสำคัญในความเป็นชาติ ความคิดชาตินิยม และการสร้างชาติจากประเด็นทางการเมืองไปเป็นประเด็นในทางวัฒนธรรม (Edwards, 2007: 5-6.) เพราะชาตินั้นเป็น “ระบบของความหมายทางวัฒนธรรม” (Bhabha, 1990: 1-7, cited in Edwards, 2007: 6.) โดยเอ็ดเวิร์ดสเสนอว่า ชาติกัมพูชาซึ่งถูกสร้างขึ้นนั้น “ไม่ใช่เกิดขึ้นจากหน้าหนังสือพิมพ์นครวัต, แต่เกิดขึ้นในสำนักงานราชการอาณานิคม, ห้องเรียน, สถาบันค้นคว้าวิจัย, และพิพิธภัณฑ์” (Edwards, 2007: 8.) และเสนอแบบ

กลับหัวกลับหางกับข้อเสนอก่อนหน้านี้ว่า “ในกัมพูชา, นักชาตินิยมไม่ได้ผลิตวัฒนธรรมแห่งชาติ หากแต่เป็นไปในทางที่ว่า, การประดิษฐ์วัฒนธรรมแห่งชาติอย่างวิจิตรบรรจงของปัญญาชนฝรั่งเศสและเขมรต่างหากที่สร้างนักชาตินิยม” (Edwards, 2007: 7.) สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่ผลผลิตที่เกิดขึ้นในกัมพูชาของฝรั่งเศสเท่านั้น หากแต่เกิดขึ้นในเมืองแม่ด้วย และเคลื่อนไปมาในระหว่างเมืองแม่และอาณานิคมผ่านทางเครือข่ายของการคมนาคม การสื่อสาร การปกครอง และงานวิชาการ ข้อเสนอของเอ็ดเวิร์ดสเจาะช่องและกรุยทางให้เห็นวิธีการมองสิ่งเดิมด้วยการคิดถึงสิ่งนั้นในแบบที่ต่างไปจากเดิม

ในกัมพูชา ผู้ที่มีบทบาทในการเกิดขึ้นของสำนึกในความเป็นชาติและความคิดชาตินิยม คือ กลุ่มผู้รู้ (ญกฺเชะเหิง, neak-cheh-deng - person with knowledge and know how) หรือปัญญาชนที่เกิดขึ้นในระบอบการปกครองอาณานิคมฝรั่งเศสทั้งที่เป็นคฤหัสถ์และบรรพชิต ตลอดไปจนถึงบรรดาข้าราชการอาณานิคมและนักวิชาการฝรั่งเศสในระบอบการปกครองนั้นเอง คนเหล่านี้มีบทบาทร่วมกันทั้งในระบบราชการอาณานิคม โรงเรียน และสถาบันค้นคว้าวิจัยต่างๆ ที่ราชการอาณานิคมตั้งขึ้นไม่ว่าจะเป็นโรงเรียนบาลีชั้นสูง (Ecole superieur de Pali) พระราชบรรณาลัย (Royal Library) และพุทธศาสนบัณฑิตย (Buddhist Institute) (ดูบทที่ 3, 4, 7, และ 8 ใน Edwards, 2007.)

หัวใจของชาติกัมพูชาที่ถูกสร้างขึ้นนี้คือนครวัตแต่ไม่ใช่นครวัตอันเป็นสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ทางจิตวิญญาณ (holy spiritual site) ของชาวเขมร หากแต่คือ นครวัตแบบที่มีฐานะเป็นมรดกอันศักดิ์สิทธิ์ของฝรั่งเศส (French holy patrimony) การเปลี่ยนความเข้าใจเกี่ยวแก่นครวัตนี้เกิดขึ้นในกระบวนการแปลความ ตีความ และให้ความหมายของนักวิชาการและข้าราชการอาณานิคม (Edwards, 2007: 22-29.) นครวัตอย่างหลังซึ่งอาจเรียกว่านครวัตของฝรั่งเศส (French Angkor Wat) นี้ ถูกนำออกไป ถูกจำลอง และถูกผลิตซ้ำเพื่อนำไปแสดงในรูปแบบและสถานที่ต่างๆ ทั้งในพิพิธภัณฑ์และงานแสดงนิทรรศการนานาชาติ (Exposition universelle) เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของฝรั่งเศสในฐานะผู้สืบทอดมรดกทางอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ของชนชาติที่สาบสูญไปแล้วในกัมพูชา ควรกล่าวด้วยว่า ความปรารถนาที่จะได้

ครอบครองโบราณสถานแห่งนี้และแห่งอื่นๆ ในพระนครเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ทำให้ฝรั่งเศสบังคับให้สยามสละสิทธิเหนือเขมรอย่างเป็นทางการ (Angkor) ใน ค.ศ. 1907 จากนั้นการศึกษาค้นคว้าเรื่องพระนครก็เริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นระบบทั้งในทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ศิลปะ และการอ่านจารึก การบูรณะโบราณสถานดำเนินไปอย่างอุตสาหกรรมภายใต้การอำนวยการของนักวิชาการ ผู้อุทิศตน พระนคร, โดยเฉพาะอย่างยิ่ง นครวัด, กลายมาเป็นเพชรยอดมงกุฏของจักรวรรดิฝรั่งเศส (บทที่ 1, 2, 5, และ 6 ใน Edwards, 2007.) กับทั้งมีการส่งต่อความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับพระนครไปสู่กลุ่มผู้รู้

เอ็ดเวิร์ดสเปิดความในหนังสือด้วยการเล่าเรื่องที่เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1952, ก่อนที่กัมพูชาจะได้รับเอกราช, โดยเป็นเรื่องของคนที่ใช้นามปากกาว่า “เขมรเดิม” (โซเฟีย, The Khmae Daem or The Original Khmer) ซึ่งปรากฏในเวลาต่อมาว่าเป็นชวาลอด ซอ หรือที่รู้จักกันดีว่าในชื่อว่า โปล โปต เอ็ดเวิร์ดสกล่าวว่า Cambodge ของเธอเป็นความพยายามที่จะสืบเสาะหาความเป็นมาของบุคลิกภาพที่แปลกแยก (spilt personality) ของ “เขมรเดิมสมัยใหม่” (The modern Khmae Daem) (Edwards, 2007: 2.) เอ็ดเวิร์ดสเห็นว่า “เขมรเดิมสมัยใหม่” นั้นมีสองบุคลิกที่แย้งกันระหว่างชาติเขมรที่รุ่งเรืองในอดีตกับที่เสื่อมโทรมในปัจจุบัน ความรุ่งเรืองในอดีตเห็นได้จากผลงานทางสถาปัตยกรรมอันยิ่งใหญ่อย่างนครวัดที่ฝรั่งเศส “บูรณะ” ขึ้นมาแต่ชนชาติที่รังสรรค์งานเหล่านั้นสาบสูญไปแล้ว ชาวกัมพูชาในปัจจุบันเป็นเพียงชนชาติอันเสื่อมถอยซึ่งมีความสัมพันธ์อันห่างไกลกับชนชาติที่สาบสูญไปแล้วนั้น (Edwards, 2007: 11.)² ชาวเขมรหลายคนยอมรับคำอธิบายที่ว่าชนชาติเขมรก้าวสู่ความเสื่อมมาหลายร้อยปีแล้ว (Edwards, 2007: 11, 14.) แต่ไม่รับว่าตนมีความสัมพันธ์อันห่างไกลหรือไม่สัมพันธ์กับชนชาติอันยิ่งใหญ่

² ควรดูเทียบกับข้อเสนอของ เดวิด แชนด์เลอร์ ซึ่งเสนอว่าในช่วงทศวรรษที่ 1930 และ 1940 เกิด “ความย้อนแย้งกันระหว่างความคิดของฝรั่งเศสในเรื่องความยิ่งใหญ่ในอดีตและความเสื่อมโทรมในปัจจุบันในหมู่เขมรผู้มีการศึกษา (educated Khmers)” แชนด์เลอร์เรียกสิ่งนี้ว่า “วิกฤตอัตลักษณ์ (a crisis of identity)” (Chandler, 1991: 12-13.) ซึ่งอาจเทียบได้กับ “บุคลิกภาพที่แปลกแยก” ของเอ็ดเวิร์ดส

ผู้สร้างนครวัด ตรงกันข้ามชาวเขมรถือว่าตนเป็นลูกหลานโดยตรงของชนชาติอันยิ่งใหญ่ นั่น ความคิดเช่นนี้นำมาซึ่งคำของ โปล โปต ที่กล่าวถึง “เขมรเดิม” ว่าคือ คนที่ “มีผิวคล้ำ, มีจิตใจบริสุทธิ์. เขาเป็นลูกของแผ่นดิน, และเลือดของผู้สร้างพระนครไหลเวียนอยู่ในเส้นเลือดของเขา.” (Edwards, 2007: 1-2. และดูบทนำและบทที่ 9) นี่เป็นการย้ำอีกครั้งหนึ่งว่าหัวใจของชาติกัมพูชาที่ถูกสร้างขึ้นนี้ คือ นครวัด

ถ้าหัวใจของชาติกัมพูชาที่ถูกสร้างขึ้นนี้คือนครวัดซึ่งถูกให้ความหมายใหม่โดยฝรั่งเศส คำถามมีอยู่ว่า ชาติและนครวัดที่ถูกสร้างขึ้นนั้นเป็นผลงานของฝรั่งเศสแต่เพียงเท่านั้นหรืออย่างไร มีความพยายามของปัญญาชนเขมรที่จะแปลความหมายให้แก่ชาติและนครวัดของตนโดยลำพังตนเองหรือไม่ จินตกรรมเกี่ยวกับชาติและนครวัดของปัญญาชนเขมรเปลี่ยนไปหรือไม่อย่างไรในแต่ละช่วงเวลา ดูเหมือนว่าคำถามเหล่านี้จะไม่ปรากฏชัดเจนนักใน Cambodge

นอกจากนี้ยังมีชุดคำถามที่เอ็ดเวิร์ดสไม่ได้อภิปรายใน Cambodge นั่นคือชุดคำถามที่ว่าถ้าประชาชนเขมรรับว่านครวัดเป็นแกนของชาติ นครวัดที่ว่านั้นมีหน้าตาอย่างไร เหมือนหรือต่างจากนครวัดในความเข้าใจของฝรั่งเศสและชนชั้นนำเขมร ชาติของประชาชนเขมรนั้นเหมือนหรือไม่อย่างไรกับชาติที่ถูกจินตกรรมโดยปัญญาชนเขมรและฝรั่งเศส เป็นได้ไหมว่าชาติของประชาชนเขมรไม่เหมือนกับชาติของผู้ปกครองทั้งที่เป็นคนละชนชาติและที่เป็นคนชนชาติเดียวกัน การหายไปของคำถามทำนองนี้อาจเพราะนี่เป็นกิจกรรมทางปัญญาเฉพาะของผู้รู้กระมัง

อาจกล่าวอย่างหยาบๆ ได้ว่า นครวัดก่อนกัมพูชาได้รับเอกราชนั้นเป็นนครวัดของฝรั่งเศสซึ่งเป็นนครวัดสมัยพระนคร (Angkorian Angkor Wat) ที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยอาณาจักรขอมและเผยแพร่โดยใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นสื่อ นครวัดแบบนี้จึงเป็นที่รับรู้กันในแวดวงแคบๆ ของปัญญาชนและชนชั้นนำ ทางการศึกษาซึ่งสันตติภาษาฝรั่งเศส ก่อนจะถูกส่งผ่านไปในช่วงที่กว้างขึ้นเมื่อมีการแปลงานของนักวิชาการชาวฝรั่งเศสจากภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาเขมร โดยใน ค.ศ. 1927 พุทธศาสนบัณฑิตยได้สนับสนุนให้เขียนหนังสือนำชมเมืองพระนครเป็นภาษาเขมร (ดู ปรีทิต์ ติง ฮัล, 1957. [พระภิกษุปาง คัด, 1957.]) และใน ค.ศ. 1928

หนึ่งปีหลังจากที่มีการออกวารสารกัมพูชา³ ก็มีการแปลบทความของ หลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) ผู้อำนวยการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศเรื่องกำเนิดพระนคร (Origine d'Angkor) เป็นภาษาเขมรแล้วนำลงตีพิมพ์เป็นตอนๆ ในวารสารกัมพูชา นอกจากนี้ยังมีการแปลงานของ ยอช เซเดส์ (George Coedès) เรื่องปราสาทโบราณในประเทศเขมร เพื่อลงตีพิมพ์ในวารสารฉบับเดียวกันนี้ใน ค.ศ. 1933 และใน ค.ศ. 1935 พระราชบรรณालักษณ์ก็พิมพ์งานแปลภาษาเขมรเรื่องกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งกัมพูชา: ชัยวรมันที่ 7 (Un grand roi du Cambodge: Jayavarman VII) ของเซเดส์ (สืเฟส, สิกู, 1935. [เซเดส์, 1935.])

เรื่องของนครวัดและพระนครที่แพร่หลายในหมู่นักวิชาการไม่ได้มีเฉพาะงานเขียนของนักปราชญ์ทรงภูมิชาวฝรั่งเศสที่แปลเป็นภาษาเขมรแล้วเท่านั้น แต่ยังมีเรื่องประเภทตำนานซึ่งโดยมากถูกปฏิเสธจากนักวิชาการว่าไม่ใช่ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ น่าสนใจที่ว่าเรื่องเหล่านี้ปรากฏขึ้นในหน้าวารสารกัมพูชาของพุทธศาสนบัณฑิตยอันเป็นผลผลิตของราชการอาณานิคมฝรั่งเศส โดยวารสารกัมพูชาเป็นเวทีสำหรับการตีพิมพ์ตำนานและนิทานพื้นบ้านเป็นตอนๆ ซึ่งต่อมา มีการพิมพ์รวมเล่มเป็น 9 เล่มชุดในระหว่าง ค.ศ. 1959-1964 (Jacob, 1996: 20) ส่วนที่เกี่ยวกับตำนานเมืองและสถานที่อันเนื่องด้วยพระนครมี 2 ภาค (เบญจเมฆเทวภู ภาศ 5, 1990. [ประชุมเรื่องเพลงเขมร ภาค 5, 1990.], และ เบญจเมฆเทวภู ภาศ 6, (n.d.). [ประชุมเรื่องเพลงเขมร ภาค 6, (ม.ป.ป.)])

นครวัดและพระนครแบบในประชุมเรื่องเพลงเขมรเต็มไปด้วยเรื่องราวมากสีสันและเรื่องอัศจรรย์พันลึกบรรดามี อาทินครวัดนั้นสร้างในแผ่นดินพระเกตุมาลา โดยพระอินทร์ใช้ให้พระพิฆณุการลงมาสร้าง และปราสาทหลังอื่นในเมืองพระนครก็เป็นฝีมือของพระพิฆณุการนี่เอง (เบญจเมฆเทวภู ภาศ 5, 1990: 9-30. [ประชุมเรื่องเพลงเขมร ภาค 5, 1990: 9-30.]) เรื่องนี้เป็นเรื่องในทำนองเดียวกับที่

³ เกี่ยวแก่วารสารกัมพูชา ดู George Chigas, "The Emergence of Twentieth Century Cambodian Literary Institutions: the Case of Kambujasuriya," in David Smyth (ed.), *The Canon in Southeast Asian Literature: Literatures of Burma, Cambodia, Indonesia, Laos, Malaysia, The Philippines, Thailand and Vietnam* (Cornwall: Curzon Press, 2000), pp. 135-146.

ชาวเขมรที่อาศัยในอาณานิคมพระนครในปัจจุบันเชื่อและเล่ากันมาว่าพระพิฆณุการเป็นผู้สร้างพระนคร (Miura, 2000: 15.) เช่นเดียวกับที่ชาวเขมรในทศวรรษที่ 1860 บอกกล่าวแก่นักสำรวจชาวฝรั่งเศสที่เข้าไปในพระนครว่า ปราสาทแห่งพระนครสร้างในสมัยของพระเกตุมาลาซึ่งเป็นโอรสของพระนางวงกับพระอินทร์ โดยพระอินทร์ใช้ให้พระพิฆณุการลงมาช่วยสร้าง (Edwards, 2007: 25) หรือที่เขมรพระนครหลวงบอกแก่แขกเมืองที่มาเยือนว่าพระพิฆณุการเป็นผู้สร้างปราสาทแห่งพระนคร (ดีธากูร์, 1973: 15. [จิวดากวัน, 1973: 15.]. และ โจวตากวัน, 2543: 11, เชงอรรถที่ 2.)

เรื่องตำนานนิทานพวกนี้ตกทอดมาจากรุ่นสู่รุ่นผ่านการบอกเล่า บางตอนถูกหลงลืมไป บางตอนถูกเสริมเข้ามาใหม่ แต่ดูเหมือนว่าแกนของเรื่องยังคงอยู่ เรื่องเหล่านี้จึงไม่ใช่สิ่งสร้างขึ้นใหม่ในสมัยการปกครองของฝรั่งเศสแต่เมื่อมีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรก็กลายเป็นสิ่งใหม่ในแง่ของการกลายเป็นเรื่องเล่าของคนในชาติ ไม่เป็นเฉพาะแต่เรื่องเล่าของคนบางกลุ่มบางพวกอย่างที่เคยเรื่องพวกนี้มีบทบาทในการสร้างความรับรู้และความทรงจำร่วมเกี่ยวกับเมืองพระนครในหมู่ผู้อ่านชาวเขมรอย่างมาก อาจจะมากกว่างานเขียนของปราชญ์ฝรั่งเศสเสียด้วยซ้ำไป

นอกเหนือจากตำนานและนิทาน ภาพของพระนครในความเข้าใจของชาวเขมรอาจเห็นได้ผ่านทางนวนิยายซึ่งเป็นการเขียนรูปแบบใหม่ หลังเอกราชใน ค.ศ. 1953 มีนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ออกสู่ท้องตลาด จำนวนหนึ่งซึ่งเป็นเรื่องประวัติของกษัตริย์และราชินีสมัยพระนคร อาทิเรื่อง พระบาทสุริย วรมันที่ 1, พระบาทชัยวรมันที่ 7, และพระนางชัยเทวี (Klairung, 1998: 175.) พระนครแบบนี้ดูมีชีวิตชีวาน่าสนุกสนาน และแน่นอนว่าไม่เหมือนกับพระนครของฝรั่งเศส

ผู้มีการศึกษาชาวเขมรจำนวนหนึ่งที่เขียนงานเกี่ยวกับพระนครยังได้แปลงเอาพระนครอย่างของฝรั่งเศส ซึ่งกล่าวว่ากษัตริย์เขมรพระองค์นั้นเป็นผู้สร้างปราสาทหลังนั้น กษัตริย์เขมรพระองค์นี้เป็นผู้สร้างปราสาทหลังนี้ โดยอ้างจารึกตลอดจนการศึกษาค้นคว้าทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลป์ ให้เข้ากับความรู้เรื่องพระนครแต่เดิมที่เคยเล่ากันมาว่า กษัตริย์เขมรพระองค์นั้นเป็นผู้สร้างปราสาท

- เบญจมาภรณ์. 1957. **ภาค 6** ศึกษาศาสตร์และประวัติศาสตร์. (ม.ป.ท.), (ม.ป.ป.)]
- ตั้ง, ฤกษ์. 1957. **มรดกเทศกัมพูชา**. 2 เล่ม. พิมพ์ครั้งที่ 2. พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิตย.]
- ถนอม, ประไพ. 1952. **กัมพูชา**. พิมพ์ครั้งที่ 2. พนมเปญ: โรงพิมพ์พระบรมราชวัง.]
- เ. เ. 1969. **พระราชพงศาวดารของประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. พนมเปญ: สยาม.]
- เส. 1935. **ประวัติศาสตร์ของกัมพูชา**. 7. พิมพ์ครั้งที่ 7. พนมเปญ: พระราชบัณฑิตย.]
- Chandler, David P. 1991. **The Tragedy of Cambodian History: Politics, War and Revolution since 1945**. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Chigas, George. 2000. The Emergence of Twentieth Century Cambodian Literary Institutions: the Case of Kambujasuriya. In David Smyth (ed.), **The Canon in Southeast Asian Literature: Literatures of Burma, Cambodia, Indonesia, Laos, Malaysia, The Philippines, Thailand and Vietnam**. pp. 135-146. Cornwall: Curzon Press.
- Edwards, Penny. 1999. **Cambodge: The Cultivation of A Nation, 1860-1945**. Unpublished Ph.D. Thesis, Monash University.
- Edwards, Penny. 2007. **Cambodge: The Cultivation of a Nation, 1860-1945**. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Jacob, Judith M. 1996. **The Traditional Literature of Cambodia: A Preliminary Guide**. New York: Oxford University Press.

- <http://www.uhpress.hawaii.edu/shopcore/978-0-8248-3346-6/>
- Klairung Amratisha. 1998. **The Cambodia Novel: A Study of Its Emergence and Development**. Unpublished Ph.D. Thesis. School of Oriental and African Studies, University of London.
- Miura, Keiko. 2000. Social Anthropological Research on 'The People of Angkor': Living with a World Heritage Site. **Siksacakr**, 2 (October): 15-19.
- Peleggi, Maurizio. 2008. Book Reviews: Cambodge: The Cultivation of a Nation, 1860-1945 by Penny Edwards. **Journal of Southeast Asian Studies**, 39, 3 (October):487-489.
- Stuart-Fox, Martin. 2008. Review : How to Behave: Buddhism and Modernity in Colonial Cambodia 1860-1930 by Anne Ruth Hansen. **IIAS Newsletter** 46 (Winter): 33.

